

KRONIKA

O VINODOLSKOME ZAKONU U POVODU SEDAMSTOTE OBLJETNICE NJEGOVA POSTANKA (1288 — 1988)

Etnološka znanost ne bi smjela zanemariti tako značajnu obljetnicu kao što je sedamstota godišnjica nastanka Vinodolskoga zakona samo zato što je on u hrvatskoj književnoj baštini prisutan prvenstveno kao pravni tekst. No, valja nam shvatiti da je Vinodolski zakon najstariji sačuvani zakonik na prostoru što ga naseljavaju Južni Slaveni — stariji od njega slavenski zakonik je samo Ruska pravda nastala u XI. stoljeću u Rusiji — i da pripada sklopu javnih dokumenata pravnoga značaja pisanih hrvatskim jezikom. Pisan je domaćim čakavskim narječjem vinodolskoga kraja, glagoljičkim pismom.

Vinodolski je zakon mnogoslojno vrijedan i važan dokument: pravni, društveno-gospodarski, ali, ne na posljednjemu mjestu, i etnološki relevantan. Analize tog važnog dokumenta izvršene s različitih znanstvenih aspekata brojne su i odavna javnosti pristupačne pa nama preostaje tek da ukratko upozorimo na njegovu vrijednost za etnološku znanost.

Premda mu se temeljna važnost pridaje kao najstarijemu hrvatskom pravnom zakoniku kojim se reguliraju odnosi između feudalnih gospodara Vinodola, knezova Frankopana i njihovih podanika, bitno je važniji i zanimljiviji kao prvi naš, pismom zabilježeni dokument koji se velikim dijelom zasniva na tradicijskim pravnim normama hrvatskoga življa što se naselio na području devet vinodolskih općina: Novoga grada (Vinodolskog), Ledenica, Bribira, Grižana, Drivenika, Hreljina, Bakra, Trsata i Grobnika.

Neosporno je da Vinodolski zakon valja u prvome redu vrednovati kao pravni dokument u kojega su ugrađeni elementi staroga praslavenskog prava što se usmenom predajom, u strogim i čvrstim formulama, generacijski prenosilo s koljena na koljeno i tek u XIII. st. domaćom pisanom riječi zabilježilo. Usporedba pravnih formulacija i fraza kojima počinju pojedini članci Vinodolskog zakona i starije Ruske pravde, pa pojam krvne osvete i hijerarhija srodnika koji su obvezani osvetiti krv što je pala (u slučaju ubojstva), kao i nekih drugih pravnih propisa, filološki je dokazana čvrstim argumentima.* Pored toga se i u jednom i u drugom zakonu mogu naći i potvrditi srodni pojmovi za osobe koje u praslavenskome pravnom postupku nose znatnu ulogu: porotnici, svjedoci, srodnici, a osobito je važna institucija zakletve koja u to doba još uvijek sadrži nepokolebivu i neospornu vrijednost i svetost ljudske riječi.

Vinodolski je zakon pisanom riječi zabilježen u doba knezova Frankopana: Fridrika, Ivana, Leonarda, Dujma, Bartula i Vida, koji su bili knezovi krčki, vinodolski i modruški. Bilo je to za vladanja hrvatsko-ugarskog kralja Ladislava.

6. siječnja 1288. godine sastali su se »... vinodolski ljudi u želji sačuvati u cjelosti te stare dobre zakone koji su od njihovih predaka (bili) uvi-

* R. Katičić, *Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu* (u tisku) časopis *Slovo*.

1) L. Margetić, *Iz Vinodolske prošlosti*, Liburnija, Rijeka, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 115.

jek čuvani (ali) neuređeni...«¹⁾ Izabrani su predstavnici iz svakoga vinodolskog grada. Biral se ugledne starije ljude »... one za koje su znali da se bolje sjećaju zakona svojih otaca i onih o kojima su slušali od svojih djedova.«²⁾ i naložilo im se »da sve dobre prokušane zakone vinodolske zapišu, kojih bi se mogli sjetiti ili koje su čuli od svojih otaca i djedova...«³⁾

Tradicija se tu, vidimo, čvrsto poštivala i ozbiljno uzimala u obzir, Pa čak i od feudalnih gospodara. Pored prastarih pravnih formula i normi koje su ušle u Vinodolski zakon, onih što su se usmenom predajom prenijele iz davnine, zakon sadrži i takve elemente iz narodnoga života kojima bi se etnologija trebala ozbiljno pozabaviti. Opsežna i detaljna analiza njegovih 76 članaka pokazala bi kako je bio organiziran život i kakav je bio moralni kodeks u toj ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj zajednici. Krvna osveta, rodbinska obveza »mašćenja«, tj. odmazde za krv po utvrđenoj srodničkoj hijerarhiji, važnost zakletve, status svjedoka, živih ali i mrtvih, kazna za različite vrste zločina, za umorstvo ili ranjavanje, povreda posjeda i imovine, nasilje nad ženama, povreda ženske časti namjernim skidanjem »hovrlice« (ženskoga oglavlja), itd, itd. — sve su to teme za etnološko istraživanje Vinodolskoga zakona.

Nesumnjivo je da je Vinodolski zakon, zapisan u XIII. st, važan dokument ranofeudalnih društvenih odnosa ali i neobično važna i rijetka potvrda upornoga trajanja starih običajnih prava koja su čak i moćni feudarci morali uzimati u obzir pri stvaranju svojih zakona.

Maja Kožić

UZ STOTU OBLJETNICU ODBORA ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI 1888 — 1988.

Odbor za narodni život i običaje osnovan je 29. prosinca 1888. godine na poticaj Franje Račkog, prvog predsjednika Akademije. Bilo je to u skladu sa znanstvenim interesom i postavljenim zadacima prve i tada jedine institucije ove vrste na slavenskom jugu, koja je usmjeravala svoj napor na proučavanje hrvatske povijesti, hrvatskog jezika te narodnog života i običaja Hrvata i ostalih južnoslavenskih naroda.

Odbor je kroz proteklo stoljeće svog postojanja mijenjao nazive. Prvobitni naziv *Odbor za sabiranje tradicionalne kulture* promijenjen je 1928. godine u *Odbor za folklor*, a od 1953. godine pa do danas naziva se *Odbor za narodni život i običaje*. Nesumnjivu zaslugu za djelatnost Odbora imali su čelni ljudi, akademici, osim spomenutog F. Račkog, Tade Smičiklas, Dragutin Boranić, Branimir Gušić, Vinko Žganec i sadašnji predsjednik Andro Mohorovičić. Zadatak Odbora je bio prikupljanje, proučavanje i objavljivanje građe o narodnom životu svih južnoslavenskih naroda. Rezultat tog na-

¹⁾ o. c. str. 115.

²⁾ o. c. str. 115.

pora bila je prva knjiga *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*, objelodanjena 1896. godine. Da bi se moglo nastaviti s izdavačkom djelatnošću, trebalo je prije svega okupiti veći broj sakupljača etnografske građe, te sastaviti detaljan napatuk po kojem bi se građa zapisivala. Tog se značajnog posla prihvatio Antun Radić, novoizabrani urednik *Zbornika*, objavivši već u drugoj knjizi, a također i u posebnoj nakladi, *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Posebno otisnute primjerke *Osnove* razaslao je Radić na više stotina adresa potencijalnih prinosnika. Dostkora mu se pismeno javilo oko 200 zainteresiranih suradnika iz redova seljaka, učitelja i svećenika. Na temelju njihovih zapisa objavljivane su kroz duži vremenski period vrijedne etnografske monografije o našem selu. Neobjavljena građa se od tada pohranjuje u Arhiv Odbora. Značajne promjene u koncepciji *Zbornika* nastupile su poslije drugoga svjetskog rata, otkada etnološka i folkloristička istraživanja poprimaju suvremenija i modernija obilježja. Od tada se pojavljuju, uz etnološke i folklorističke rasprave, značajni radovi s područja antropogeografije. Etnografska i folkloristička građa se kontinuirano otkupljuje za Arhiv. Rukopisni Arhiv Odbora sada broji 577 rukopisa, a po svom sadržaju i opsegu je najvredniji tematski arhiv u našoj zemlji. Rezultat stogodišnjeg rada Odbora također pokazuje i pedeset objavljenih knjiga *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*.

U povodu stote obljetnice Odbora za narodni život i običaje, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti objavila je *Spomen-spis* u kojem se nalazi osvrt na stogodišnji rad Odbora i popis rukopisa Arhiva.

Zorica Šimunović-Petrić

SEZDESET GODINA NEPREKINUTE NASTAVE ETNOLOGIJE NA ZAGREBAČKOM SVEUČILIŠTU

Niti *Facultas Philosophica* isusovačke *Neoacademiae Zagrebiensis* niti njezina nasljednica u okviru *Regiae scientiarum Academiae* nisu u svojim *Rationibus studiorum* imale prostora za obrađivanje tema iz predajne kulture, premda su se neki od profesora time privatno bavili, npr. o. Martin Sabolović (1730—1801), inače profesor logike, fizike i metafizike.

Tek su se na 1874. reformiranom i temeljito obnovljenom Sveučilištu, odnosno njegovu *Mudroslovnom fakultetu* stekli uvjeti za postupno uključivanje etnoloških i folklorističkih tema u nastavni plan, prije svega na *Stolici za slavensku filologiju*. Tamo je već u šk. god. 1875/76. Armin Pavić držao kolegij *Hrvatske narodne pjesme*, a za njime Tomo Maretić kolegije poput *Vjera Starih Slavena*, *Sjedišta dohistoričkih Slavena*, *Sjedišta slavenskih naroda od VI. do XI. vijeka*, *Istoričkoetnografski pregled Južnih Slavena od VI. do XI. vijeka* i druge. S druge strane, na *Stolici za geografiju* (na istome fakultetu), koja je razvijala dva usmjerenja: antropogeografski i fizičkogeografski, djelovao je od njena osnutka (1883) Petar Matković,

koji je još 1867. sudjelovao na velikoj Moskovskoj etnografskoj izložbi (bio je nosilac, odnosno »Vlasnik srebrne kolajne moskovske etnografske izložbe« i »Sutrudnik prirodoslovnoga antropološko-etnografskoga društva kod sveučilišta u Moskvi«), a etnologiju je zadužio prije svega iznalaženjem i objavljivanjem dragocjenih starih putopisa.

Na samome početku 20. stoljeća, kad se uređivanjem Zbornika za narodni život i običaje afirmirao mladi Antun Radić, trebala je za nj biti otvorena posebna katedra za etnologiju. No uslijed nesuglasica, ponajprije s Maretićem, Radić katedre nije dobio. To je mjesto pripadalo 1902. Đuri Šurminu, protežeu bana Károlyja Khuen-Hedervaryja; on je već postojeći okvir ponovno suzio na proučavanje pučke poezije.

Tako se dogodilo da je kao prva katedra s doista etnološkim sadržajem na Zagrebačkom sveučilištu osnovana 1923. na Bogoslovnom fakultetu *Katedra za uporednu nauku o religijama*, koju je sve do 1960. držao Aleksandar Gahs (danas taj predmet, u znatno suženu opsegu, predaje Tomislav Ivančić; Teološki je fakultet 1950. izdvojen iz sastava Sveučilišta).

Na Filozofskom je fakultetu *Katedra za etnologiju* sa seminarom otvorena tek 1924, u politički nepovoljnu vremenu, a prvi profesor bio je filolog i folklorist Petar Bulat koji je, međutim, već nakon tri semestra umirovljen. Nakon stanke od tri semestra konačno je u šk. god. 1927/28. započeo s nastavnim radom na Katedri Milovan Gavazzi.

U jedva tri godine Gavazzi je potpuno izgradio studij etnologije i znanstvenu djelatnost u okviru seminara. Seminar je dobio za onda dostatne prostorije, knjižnicu, fotolaboratorij i vlastitu oglednu zbirku etnografskih predmeta. Potpuno izgrađena nastava obuhvaćala je prikaz povijesti struke, s uvodom u nju, te pregled nacionalne tradicijske kulture, kulture slavenskih i drugih evropskih naroda te izvanevropske kulture. Jedino je pučka poezija ostala i dalje u djelokrugu slavistike, gdje je 1950. osnovana posebna *Katedra za narodnu književnost* (danas *Katedra za usmenu narodnu književnost*). Na *katedri za etnologiju* naglasak je i u znanstvenom, i u nastavnom radu bio na izučavanju tradicijske kulture Južnih Slavena, a posebice Hrvata. Ova je shema u osnovi održana do danas. Znanstveni je interes bio usmjeren izrazito kulturnohistorijski, premda je Gavazzi, imun na različite »determinizme«, ostao izvan »pravaca« i »škola«. Gavazzi je dao tiskati i dvije slijepe karte (Hrvatske zemlje i Jugoistočna Evropa) koje su služile za kartiranje odabranih pojava predajne kulture. Time je udario temelje današnjoj etnološkoj kartografiji u nas.

Gavazziju se 1936. na Katedri pridružio Branimir Bratanić, prvo kao asistent-volonter, da bi se postupno penjao po ljestvici do red. profesora (1960). U nastavu se uključio 1949, a posebnu je pažnju posvetio etnološkoj teoriji te kulturama ratarskih naroda Euroazije.

Prigodom rekonstrukcije organizacijske sheme Fakulteta Katedra je 1960. postala *Odsjekom za etnologiju* s dvjema katedrama: za *opću* (Bratanić) i za *nacionalnu etnologiju* (Gavazzi). U isto vrijeme je osnovan Etnološki zavod kao mjesto za izvođenje znanstvenoga rada. Rezultati toga rada objavljuju se u Publikacijama etnološkoga seminara (1939. i 1957), odnosno, Zavoda (1960. i 1962) te u Etnološkim priložima (1978).

Bratinić je dalje razrađivao kartografsku tehniku, napose nakon osnivanja Etnološkog atlasa Jugoslavije (1960) te posebnoga Centra za pripremu EAJ (1961) i Koordinacijskoga centra za EA Evrope i susjednih zemalja (1966), kojima je on rukovodio.

Godine 1982. Odsjek je preimenovan u Etnološki zavod te je postao znanstveno-nastavna jedinica Fakulteta, dok je djelatnost vezana uz kartografiju, pod vodstvom Vitomira Belaja, izdvojena u Centar za etnološku kartografiju, posebnu znanstvenu jedinicu, samostalnu u okviru Fakulteta.

Etnološki zavod danas ima jednoga profesora (Vitimir Belaj), dva docenta (Đurđica Palošija i Olga Supek), četiri asistenta (Jasna Andrić, Manda Svirac, Branko Đaković i Milana Cernelić), bibliotekara (Ljubica Katunar), i dva pripravnika (Dubravka Bratoljić i Tihana Petrović). Umirovljeni su Milovan Gavazzi i Marija Išgum, umrli Andrija Stojanović (1985) i Branimir Bratanić (1986). U Centar za etnološku kartografiju, kojega vodi Vitimir Belaj, izdvojili su se znanstveni asistenti Vlasta Domaćinović, Jadranka Puntarović-Vlahinić i Tomo Vinšćak te stručna suradnica Božica Somek-Machala; danas tu rade još magistri Jelka Vince-Pallua i Damir Zorić. S Fakulteta je otišla Marija Platz, stručni suradnik.

Vitimir Belaj

40 GODINA ZAVODA ZA ISTRAŽIVANJE FOLKLORA

*Zavod za istraživanje folklor*a je znanstvenoistraživačka ustanova. Osnovan je u ožujku 1948. godine kao samostalna znanstvena ustanova s imenom: *Institut za narodnu umjetnost*. Posljednjih deset godina djeluje u sastavu *Instituta za filologiju i folkloristiku* kao jedan od triju zavoda tog Instituta.

Nakon osnutka je uskoro postalo jasno da etnomuzikološka istraživanja, koja je tada vodio akademik Vinko Žganec, valja dopuniti istraživanjem tekstova, tj. poezije i proze. Istraživanje folklorne glazbe potaknulo je istraživanje folklornog plesa. Nadalje, istraživanje folklor ukazalo je na potrebu proučavanja folklornih običaja, budući da su oni kontekst u kojemu nastaje folklorno stvaralaštvo. Od početka rada Zavoda do danas, dakle, muzikolozi, teoretičari književnosti i etnolozi zajedno proučavaju folklor.

Zavod ima Odsjek za usmenu i pučku književnost, Odsjek za folklorno kazalište, Odsjek za folklornu glazbu, Odsjek za folklorni ples, Odsjek za folklorne običaje, te specijaliziranu biblioteku i dokumentaciju. Istraživači, obrazovani u različitim područjima znanosti, dijele zajedničku metodološku konstantu: obavezne faze terenskog rada, sređivanje građe i pisanje znanstvenih studija.

Od osnutka Zavoda dogodile su se neke važne promjene u folkloru kao pojavi, te u shvaćanju folklor i profilu istraživača.

Pedesetih godina hrvatsko je selo još uvijek bilo izvan dosega sredstava masovnih medija, a ruralni je eksodus tek započeo. Različiti oblici

tradicijskog stvaralaštva, temeljeni na usmenoj komunikaciji, još su uvijek cvjetali. U to je vrijeme istraživački tim Zavoda završio terenski rad u Istri. Skupio je obilje građe što je objavljena u tri knjige — o istarskim narodnim pričama, pjesmama i plesovima. U knjigama su i etnografske bilješke i komentari. Terenski je istraživano i na Baniji, Kordunu, u Lici i Dalmaciji. Tada je postalo jasno da se folklorne pojave, tj. njihova prošlost i sadašnjost, mogu dubinski proučavati samo unutar užih, prostorno i vremenski točno određenih područja.

U prvoj su generaciji zavodski suradnici bili amateri, entuzijasti i stručnjaci iz drugih disciplina, koji su, istraživajući folklor, u isto vrijeme učili o njemu. Potom su stigli novi članovi, s odgovarajućim obrazovanjem, koji su u Zavodu završili doktorske disertacije s temama iz folkloristike i etnologije.

Šezdesetih su godina u godišnjaku »Narodna umjetnost« (br. 1 je izašao 1962. godine) redovno objavljavani izbori iz bogate i sve veće zavodske dokumentacije. Zoran Palčok, u to vrijeme direktor Zavoda, naveo je u prvoj knjizi da su zbirke terenske građe pohranjene u Zavodu »izvrstan temelj za razvoj moderne folkloristike«.

U tom su razdoblju pretpostavke i ciljevi folklorističkih istraživanja slijedeći: skupljanje i čuvanje folklor hrvatskog naroda u zemlji i izvan nje, kao i folklor drugih naroda koji žive u SR Hrvatskoj; povijesna i komparativna analiza folklorne građe; kritičko preispitivanje prijašnjih zbirki folklorne građe i objavljivanje novih, sistematiziranih zbirki, istraživanje odnosa između narodnoga stvaralaštva i suvremene kulture; nastojanje da zavodska djelatnost postane dio suvremena kulturnog života. Tradicijski je folklor estetski revaloriziran sa stajališta suvremene književne kritike (osobito Olinko Delorko i Maja Bošković-Stulli u ediciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«). Istodobno, folklor je proučavan metodama suvremene folkloristike i smješten je u kontekst dinamične i redefinirane narodne kulture. Promjene u načinu života u razdoblju brze industrijalizacije i urbanizacije prouzročile su promjene u oblicima folklor noga stvaralaštva. Javila se dilema: postoji li folklor u urbanoj kulturi, te, ako postoji, može li se uspoređivati s tradicijskim folklorom i treba li ga uopće proučavati. Valja istaći da ta dilema nije nikad dominirala u istraživačkoj praksi zavodskih suradnika, koji su otprije odbacili romantičke reifikacije folklor a i, unatoč individualnim razlikama, istraživali i tradicijske i suvremene pojave.

Nova je društveno-kulturna situacija ipak tražila ponovno promišljanje teorijskih koncepata.

Stoga su sedamdesete godine obilježene nastojanjem da se proučava, teorijski i empirijski, proces transformacije folklor n ih tradicija. Započet je timski projekt »Prožimanje narodnih tradicija i suvremene kulture«. Rezultati su toga projekta objavljeni u »Narodnoj umjetnosti« br. 13, 14, 15 i 16 (od 1976. do 1979. godine). Ta su istraživanja potvrdila ono što se već podrazumijevalo u prijašnjim studijama da, naime, folklor na pojava, ili kulturna pojava općenito, traje samo dotle dok je ljudi mijenjaju prema duhu vremena, i, naravno, prema svome senzibilitetu. Neke folklorne tradicije žive u sadašnjosti, ali mogu steći i novu, sekundarnu egzistenciju u suvreme-

nim medijima i zabavljačkoj industriji. Proučavanje transformacija folkloru identificiralo je, s jedne strane, neke domene i običaje što podupiru tradicije i, s druge strane, one što stvaraju nove folklorne oblike. Kulturno je stvaralaštvo otkriveno među nama, u svim ljudskim grupama povezanim u društvo na različite načine, uključujući i usmenu komunikaciju. Folklor, dakle, nije svojstvo nekog »naroda« izvan istraživačeva svijeta. Pokazala se neodrživom uobičajena pretpostavka da suvremena civilizacija i mediji masovne komunikacije ujednačavaju svakodnevni život.

Današnja se istraživačka orijentacija Zavoda dijelom razvila iz iskusta va sedamdesetih godina. Temelji se na dva metodološka principa.

Prvo, usredotočena je na suradnju između folkloristike i etnologije. Obje discipline proučavaju ljudsko stvaralaštvo u njegovu širem kulturnom i društvenom kontekstu: folkloristika proučava i estetski aspekt folkloru, dok se etnologija bavi načinom života i mišljenja ljudskih grupa prema širem društvenom sistemu.

Drugo, ne povlači se oštra crta između prošlosti i sadašnjosti proučavanih pojava; umjesto traganja za njihovim podrijetlom, kao u tradicionalnoj kulturno-historijskoj školi primjerice, kulturne se pojave interpretiraju u njihovim sinkronijskim i dijakronijskim kontekstima.

Dok je pedesetih godina istraživač bilježio sve podatke samo pomoću olovke i papira, razvoj je elektronskih medija omogućio primjenu novih metoda. Uvedeno je magnetofonsko snimanje, fotografiranje, te filmski i video-zapis folklornih izvedbi.

S modernizacijom snimateljskih tehnika i arhiviranja građe, promijenila se i organizacija dokumentacije. I tu je primijenjena elektronika, ne da bi bila sama sebi svrhom nego sredstvom bržeg pretraživanja građe, što će se u budućnosti integrirati u informacijski sistem folklorističke građe iz cijele zemlje, a zatim povezati i sa sličnim međunarodnim bankama podataka. Elektronska obrada podataka omogućuje i bolje čuvanje folklorističke građe.

Zavod posjeduje veliku zbirku rukopisa folklorne građe (1270 svezaka koji sadrže tekstove pjesama, prozne, glazbene i plesne zapise, opise običaja), fonoteku (1260 magnetofonskih vrpca i kazeta) fototeku (27000 fotografija i dijapozitiva), filmoteku (50 dokumentarnih filmova), videoteku (116 videokazeta) i datoteku (kompjutoriziran pregled dokumentacije ZIF-a s bibliografijom suradnika). Zavodska znanstvena biblioteka ima 22000 svezaka i specijalizirane kartoteke.

(Iz informativnog materijala ZIF-a)